

نگاهی به زندگی و آثار استاد میرزا غلامرضا اصفهانی

حمیدرضا کریمی^۱

چکیده

در تاریخ خوشنویسی ایران «میرزا غلامرضا اصفهانی» (۱۲۴۶-۱۳۰۴ هجری قمری) به شخصیتی جامع تبدیل شده که پس از گذشت یکصد و بیست و پنج سال از درگذشتش می‌توان در آثار ماندگار وی نکات و ارزشهای زیباشناختی را بازشناسی کرد و برای همیشه از آنها لذت برد. میرزا همزمان با محمدرضای کلهر (۱۲۴۵-۱۳۱۰ ه. ق) می‌زیست و خط نستعلیق را بسیار عالی، درست، کامل و استادانه می‌نوشت. در فن کتیبه‌نگاری و ترکیب کردن کلمات شیوه‌ای ممتاز از هم‌عصران خویش داشت کتیبه‌های سر در مسجد و مدرسه سپهسالار از این نمونه هاست. علاوه بر خوشنویسی طبع شعر نیز داشته و گاه گاه بگفتن نظم میل و رغبت می‌کرد تا جایی که تخلص وی غزال بوده است. از آثار باقیمانده موجود وی درمی‌یابیم که علاوه بر قلم نستعلیق در خط شکسته نیز دارای مهارتی کامل بوده و در این قلم، استادی مسلم شناخته می‌شد. همچنین ایشان در سیاه مشق نویسی نیز استاد ماهری بوده و آن را به عنوان یک سبک مستقل، جایگاه ویژه‌ای بخشید. عادت و شیوه وی چنین بود که بجای امضاء در ذیل آثار خویش گاهی خطوط خود را با رقم (یا علی مدد) یا (یا علی مدد است) مشخص می‌کرد.

کلیدواژه‌های موضوعی: خوشنویسی، میرزا غلامرضا اصفهانی، نستعلیق، سیاه مشق.

مقدمه

از قرن یازدهم هجری شیوه سیاه‌مشق از صورت یک تمرین ساده ابتدایی به صورت زبان و بیانی تازه و شگفت‌انگیز درآمد و در قرن سیزدهم به اوج رسید. زبانی که به عنوان یک هنر ناب و فارغ از دغدغه انتقال ادبی مفاهیم و فقط با ایجاد زیبایی بصری تا به امروز تداوم یافته‌است. این هنر در دوره قاجار به‌دست هنرمندانی چون میرزا غلام رضا اصفهانی و میرحسین خوشنویس قله‌های هنر را درنوردید.

از دیگر سو به دلیل نیازهای جدید جامعه‌ای که گام‌های نخست برای حرکت به‌سوی مدرن شدن را طی می‌کرد. خوشنویسی هم به سمت هنرهای کاربردی رفت و با این تحولات همراه شد. شوربختانه اطلاعات ما از بسیاری از هنرمندان دوره قاجار حتی کمتر از دوره تیموری است. شاهدش این که درگذشت بسیاری از خوشنویسان شهیر قاجار همچون اسدالله شیرازی و محمدحسین شیرازی نامشخص است و شرح حالی مفید از ایشان، با این که ملقب به ((کاتب السلطان)) هم بوده‌اند، در جایی ثبت و ضبط نشده‌است، از این رو اطلاعات ما از هنرمندان اوآخردوره تیموری یا صفوی بنا به حجم تذکره‌ها و کتب تاریخ و این که گاه شاعر و سخنور نیز بوده‌اند، بیشتر از دوره قاجار است. در این مقاله سعی بر آن است تا با معرفی بیشتر استاد میرزا غلامرضا اصفهانی، تعدادی از آثار و گوشه‌هایی از مزیت‌های زیباشناسی در آثار سیاه مشق ایشان مورد بررسی قرار گیرد.

زندگی‌نامه

پدر میرزا در سال ۱۲۱۲ هـ ق از اصفهان به تهران آمده و به کسب فنادهی مشغول شد. از آن جا که با وجود چند فرزند دختر، هیچ پسری نداشته، به زیارت امام رضا (ع) مشرف شده و با توسل به آن حضرت، خداوند در سال ۱۲۴۶ هـ ق. پسری به وی می‌دهد به همین دلیل نام وی را غلامرضا نهادند. (قدیمی، ۱۳۸۳: ۵۰)

تصاویر ۱، ۲، ۳، ۴: استاد میرزا غلامرضا اصفهانی

میرزا غلامرضا در ۵ سالگی به مکتب رفت پس از دو سال قادر به خواندن قرآن به صورت کامل شد. میرزا در خاطراتش می‌نویسد که در همان سال در رؤیایی صادقه به محضر امیرالمؤمنین علی (ع) شرفیاب شده و همین واقعه سیر زندگی او را دگرگون می‌کند. میرزا در قطعه‌ای به خط شکسته خفی چنین می‌نویسد: «قریب هفت سال از سنین عمرم گذشته در دبستان به خواندن قرآن اشتغال داشته. شبی به خواب، بزرگواری ارشادم نمود به تقبیل آستان شاه‌اولیا در دنبالش شتافتم. در گوشه آن جا حضرت شاه اولیا ارواح العالمین له الفدا توقف داشتند. چون نزدیک‌تر شدم فرمود مشقت بیاور. علی‌الفور صفحه کاغذ و دواتی به حضور مبارک تقدیم نمودم. در وسط آن صفحه لام و الف و یایی نگاشته و فرمودند از این رو بنگار. فردای آن شب در دبیرستان معلم صورت خواب را سؤال نمود. این بنده حقیر ماجرا را باز گو نمودم. دیگر حقیر را به تحصیل خط واداشت...» و این آغاز کار خوشنویسی او بود. (سهیلی خوانساری، ۱۳۶۹: مقدمه) میرزا علاوه بر خوشنویسی، با تسلط بر ادبیات فارسی شعر می‌سروده است و تخلص وی غزال بوده است.

ایشان همزمان با محمدرضای کلهر (۱۲۴۵-۱۳۱۰ هـ ق) می‌زیسته است. او خط نستعلیق را بسیار عالی، درست، کامل و استادانه می‌نوشت و خصوصاً در فن کتیبه‌نگاری و ترکیب کردن کلمات شیوه‌ی ممتاز از اقران داشت و علاوه بر مراتب هنرمندی طبع شعر نیز داشته و گاه گاه بگفتن نظم میل و رغبت می‌کرد. از آثار باقیمانده موجود وی درمی‌یابیم که علاوه بر قلم نستعلیق در خط شکسته نیز دارای مهارتی کامل بود و در این قلم استادی مسلم شناخته

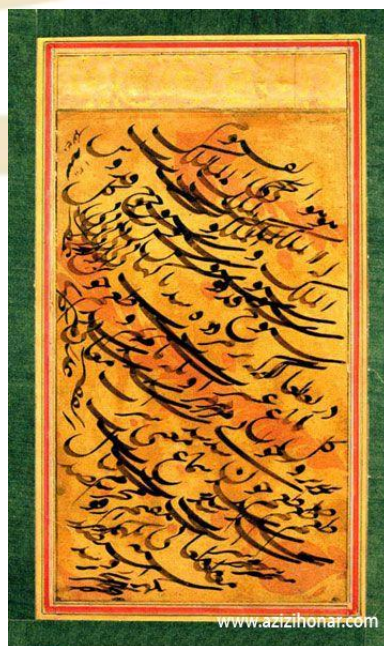
می‌شد. عادت و شیوه وی چنین بود که بجای امضاء در ذیل آثار خویش گاهی خطوط خود را با رقم (یا علی مدد) یا (یا علی مدد است) مشخص می‌کرد. از دیگر رقم‌های میرزا عبارتند از: ((غلام رضا))، ((العبد المذنب الفقیر الحقیر غلام رضا غفر ذنوبه وستر عیوبه))، ((الفقیر غلام رضا))، (راهجیری، ۱۳۵۵: ۸۴)

تصویر ۵: امضای میرزا غلامرضا با عبارت "یا علی مدد است"

میرزا غلامرضا که دیر همسر اختیار کرده بود در سال ۱۳۰۰ هـ ق هنگامی که ۵۴ ساله بود، صاحب فرزندی می‌شود که نامش را محمد رضا می‌گذارد. اما محمد رضا در سه سالگی ناگهان بیمار شده و فوت می‌شود و داغ بزرگی به جان میرزا می‌نشیند. البته ایشان مرثیه‌ای را در باب ناراحتی شدید خویش می‌سراید و آن را می‌نگارد که به اشتباه در منابع آن را به سوگ پسرش نسبت می‌دهند. ایشان مرثیه را در سال ۱۳۰۰ هـ ق سروده در حالی که در این سال پسرش متولد شده و همچنین اشاره به جوانی رعنا می‌کند در صورتی پسر ایشان در سه سالگی وفات می‌نماید. به احتمال زیاد ایشان در رثای برادرزاده خویش یعنی محمد سروده و نگاشته است. بیت آخر آن بدین قرار می‌باشد:

«پس از دیدن داغ و ناکامی مرا مرگ خوشتر ازین زندگانی». (حق پرست، ۱۳۸۷: ۱۷)

تصویر ۶: مرثیه با خط نستعلیق به قلم میرزا غلامرضا اصفهانی

خوشنویسی در دربار

در نامه ای که به قلم معتضالدوله (به گمان زیاد باید از شاگردان مرحوم غلامرضا باشد) نوشته شده نکاتی جالب از زندگانی مجهول استاد بر ما آشکار می‌شود که میرزا غلامرضا قبل از سن بلوغ در حسن خط و فضل به اشتهار رسیده بود و موقعی که خطش را به نظر محمدشاه قاجار رساندند شاه وی را احضار و امتحان کرد و پس از توفیق او در امتحان مورد مرحمت و مکرمت قرار گرفت و علاوه بر دریافت صله و انعام مقامی در دربار یافت و تعلیم خط برخی از شاهزادگان نیز به وی محول گردید.

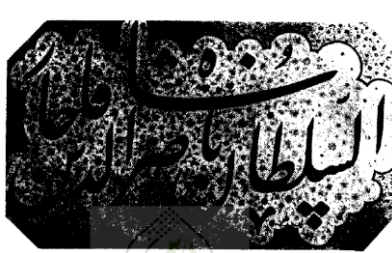
میرزا غلامرضا پس از درگذشت محمدشاه قاجار همچنان مورد توجه و الطاف فرزندش ناصرالدین شاه نیز بوده و به واسطه اشتهار در هنر و فضل و محبوبیتی که در بین مردم به هم رسانیده بود و حتی وجود شاگردان و مریدان کثیرش که چون پروانه به دور شمع وجود این استاد جمع آمده بودند، محسود اقران و ارباب غرض‌گریده و سرانجام منجر به سعایت وی گردید و به سبب نگاشتن شعر ((ای خضر پی خجسته از این حیرتم برآ))، تهمت ناروای بابی‌گری متهمش ساختند «رب شهرتاً لا اصل له» لذا میرزا غلامرضا مغضوب و دستگیر و فرمان قتل وی صادر شد اما ظاهراً به شفاعت یکی از اعیان و یا شاهزادگان قاجاری (شاید دوست علیخان معیرالممالک) از مرگ نجات یافت و در نامه ای که مشروح آن کلیشه شده کلیه اتهاماتی را که موجب برانگیخته شدن خشم شاه و صدور فرمان قتل وی گردیده بی‌مورد دانسته و از ناصرالدین شاه قاجار استدعای بذل توجه و برقراری مستمری به مفاد: الفقر سوادالوجه و نیز عنایت و بخشش کرده است (راهجیری، ۱۳۵۵: ۸۴).

تصویر ۷: نامه ای به شاه قاجار در بیست و پنج سالگی، از طرف میرزا غلامرضا اصفهانی

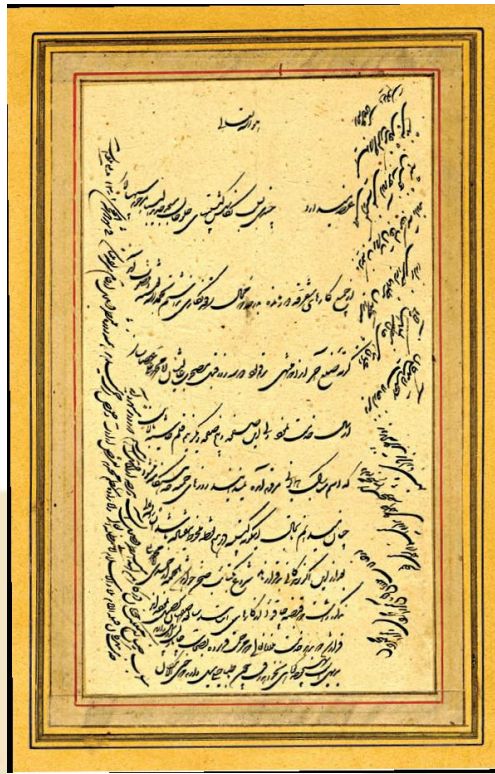
یکی دیگر از وقایع جالب دوران زندگانی او این است که میرزا غلامرضا یک برگ حواله پانصد تومانی به خط مرحوم دوست محمد خان معیرالممالک که در خدمتش به سر می‌برد جعل کرده و پانصد تومان از صندوق‌دار دریافت نمود، هنگام محاسبه معیر متوجه و موضوع برملا می‌شود و چون داستان به سمع ناصرالدین شاه رسید امر کرد دست میرزا غلامرضا را قطع کنند. معیر وساطت کرد و با پرداخت مبلغ معتنی‌بھی از اجرای این فرمان جلوگیری نمود. به پاس این محبت بود که میرزا تابلو بزرگ و زیبایی (تابلو نادعلیاً مظهر العجائب . . .) به طول دو متر و نیم و عرض یک متر و نیم با طلای ناب برای مرحوم معیر نوشت که تا جائی که نگارنده اطلاع دارد این تابلو نفیس زمانی نزد نقاش معاصر آقای عیسی بهزادی بود و اکنون چندی است که در اختیار آقای احمد سهیلی خوانساری قرار دارد (راهگیری، ۱۳۵۵: ۸۵).

تصویر ۸: مهر ناصرالدین شاه قاجار به قلم میرزا غلامرضا اصفهانی

آثار

*پاره‌ای از کتیبه‌های مسجد سپهسالار به خط شیوای نستعلیق و از یادگارهای این استاد نامی و از بهترین و معروفترین خطوط اوست. (نامه بهارستان، ۱۳۸۸: ۳۳۱)

تصویر ۹: رقعه میرزا در باره کتیبه های جلو خان مسجد و مدرسه سپهسالار موجود در مجموعه شخصی غلامعلی محلاتی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ يَا خَيْرَ مَنْزِلٍ وَأَكْرَمِ مَقَامٍ يَا خَيْرَ مَنْزِلٍ وَأَكْرَمِ مَقَامٍ يَا خَيْرَ مَنْزِلٍ وَأَكْرَمِ مَقَامٍ

کتیبه اول قسمت ۱

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ يَا خَيْرَ مَنْزِلٍ وَأَكْرَمِ مَقَامٍ يَا خَيْرَ مَنْزِلٍ وَأَكْرَمِ مَقَامٍ يَا خَيْرَ مَنْزِلٍ وَأَكْرَمِ مَقَامٍ

کتیبه اول قسمت ۲

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ يَا خَيْرَ مَنْزِلٍ وَأَكْرَمِ مَقَامٍ يَا خَيْرَ مَنْزِلٍ وَأَكْرَمِ مَقَامٍ يَا خَيْرَ مَنْزِلٍ وَأَكْرَمِ مَقَامٍ

کتیبه دوم قسمت ۱

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ يَا خَيْرَ مَنْزِلٍ وَأَكْرَمِ مَقَامٍ يَا خَيْرَ مَنْزِلٍ وَأَكْرَمِ مَقَامٍ يَا خَيْرَ مَنْزِلٍ وَأَكْرَمِ مَقَامٍ

تصویر ۱۰: کتیبه های سر در مسجد و مدرسه سپهسالار تهران به خط میرزا غلامرضا

* کتیبه های داخل عمارت کلاه فرنگی مجموعه مسعودیه از کتیبه نگاشته های ایشان می باشد.

* سنگ مزار مهد علیا (قلیچ خانی، ۱۳۹۲: ۹)

تصویر ۱۱: سنگ مزار مهد علیا به خط میرزا غلامرضا موجود در موزه آستانه حضرت معصومه (س) قم

* این خوشنویس عالیقدر نسخه‌های متعددی از مناجات‌نامه حضرت علی علیه‌السلام برای دوست محمدخان و دوستعلی‌خان معیرالممالک و دیگر اعیان و بزرگان زمان خود تحریر کرده و از آنان انعام‌های قابل توجهی دریافت کرده است.

* رساله تحفه‌الوزرا - در سال ۱۲۵۹ ه.ق در کاخ موزه گلستان. (بیانی، ۱۳۶۳: ۵۵۵)

* ۲۹۸ صفحه بیاض که تنها سند کتبی اشعار میرزا غلامرضا اصفهانی می‌باشد و بیشتر به خط شکسته است.

*رساله‌ای در اصطلاحات صوفیه.

*گلستان سعدی به خط شکسته

*سفرنامه حاج سیاح در ۲۱۶ صفحه به خط شکسته (ناتمام) موجود در کتابخانه دانشکده ادبیات مشهد (بختیار، ۱۳۷۵: ۱۴۵)

*کتاب پاتولوژی ترجمه میرزا علی‌خان رئیس‌الاطباء در حدود ۲۰۰ صفحه به خط شکسته

*تعداد نسبتاً زیادی از قطعات، مرقات و سیاه‌مشق‌های شکسته و نستعلیق در موزه‌ها و کتابخانه‌های مختلف داخلی و خارجی.

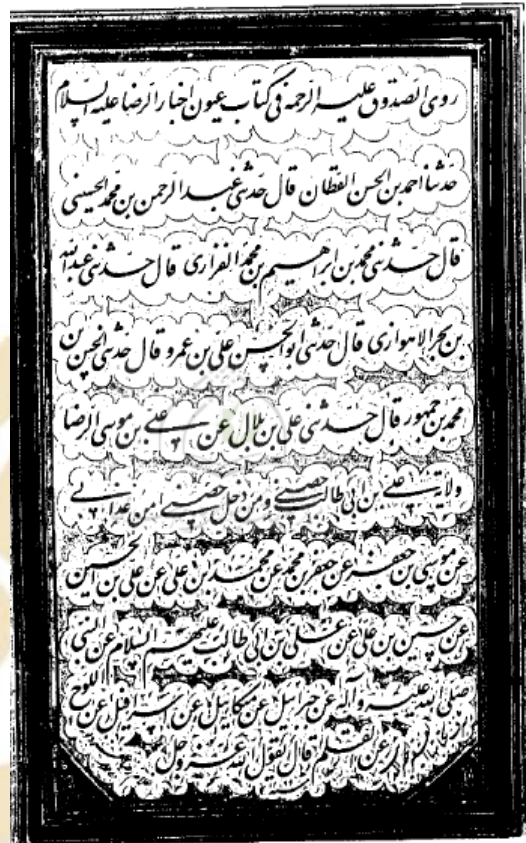
میرزا غلامرضا همچنین ارادت خاصی نسبت به امام هشتم شیعیان حضرت امام رضا علیه السلام داشته و قطعات و آثاری را با خط خود، با این موضوع نگاشته است. از جمله مهر قاجاری آستان قدس، کتابت حدیث سلسله الذهب و عباراتی از عیون اخبار الرضا (ع). (معیری، ۱۳۷۵: ۲۴۱)

قطعات و آثاری نیز زینت بخش موزه‌های آستان قدس رضوی می‌باشد که به خط این استاد بزرگ می‌باشد. اگر چه به خاطر نزدیکی این استاد با متولی باشی وقت ناصرالدین شاه یعنی دوست علیخان معیرالممالک، آثار زیاد تری در مجموعه آستان قدس بدون رقم موجود می‌باشد که باید به احتمال زیاد اثر استاد باشد و این موضوع نیاز به تحقیق و پژوهش بیشتری دارد.

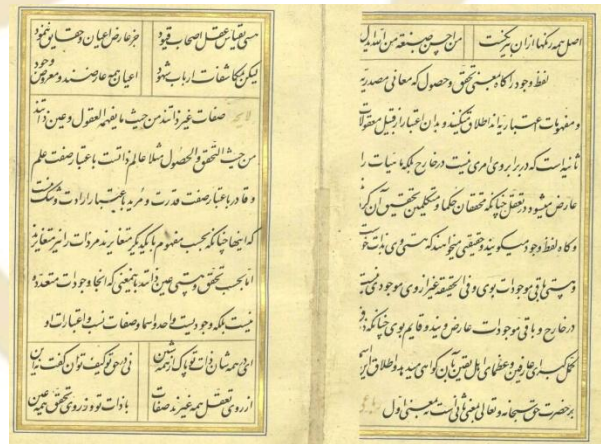
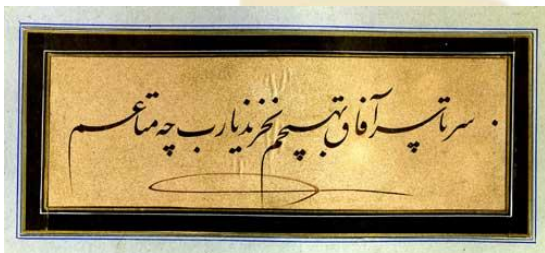
تصویر ۱۲: نمونه ای از مهر قاجاری آستان قدس رضوی به خط میرزا غلامرضا اصفهانی

تصویر ۱۴: قطعه موجود در موزه آستان قدس رضوی به خط میرزا

تصویر ۱۳: حدیث سلسله الذهب به خط میرزا غلامرضا

تصویر ۱۶- قطعه نستعلیق به خط میرزا موجود در موزه ملی ملک

تصویر ۱۵: مناجات نامه منسوب به حضرت علی به خط میرزا

تصویر ۱۷: قطعه شکسته به خط میرزا موجود در مجموعه کاخ گلستان تصویر ۱۸: قطعه سیاه مشق نستعلیق به خط میرزا موجود در موزه آستان قدس

شمار شاگردان استاد بسیار است. شیخ محمد مجدالکتاب نویسنده کتیبه‌های ضریح شاهزاده حسین در قزوین از متعلمین خطنگاری اوست و میرزا ابراهیم طهرانی مشهور به میرزا عمو، نویسنده کتیبه اطراف صحن مقابل بقعه‌ی امامزاده حمزه در شهر ری نیز از شاگردان چیره‌دست و معروف اوست.

میرزا غلامرضا در سال ۱۳۰۴ هجری قمری داعی حق را اجابت گفته و در باغ میرزا حسین خان سپهسالار در جوار حاج میرزا صفا و در صفاییه ابن بابویه در چشمه‌علی شهر ری به خاک سپرده شد. (بیانی، ۱۳۶۳: ۵۵۵)

زیبایی شناسی در شیوه میرزا غلامرضا

تعداد قابل توجهی از قطعاتی که به خط نستعلیق از میرزا غلامرضا به‌جا مانده‌است شباهت ظاهری بسیاری به سیاه‌مشق دارد. به طوری که در نگاه اول تمیز این قطعات از سیاه‌مشق شاید ممکن نباشد و بعضی از صاحب‌نظران به دلیل تعدد قطعاتی که به این صورت از میرزا غلامرضا به‌جا مانده‌است، عبارت «میرزا غلامرضا اصفهانی سیاه‌مشق نویس» را در توصیف او به‌کار برده‌اند.

درباره تأثیر خط شکسته بر خط نستعلیق میرزا غلامرضا به اجمال و اختصار می‌توان موارد ذیل را بر شمرد: کوچک شدن دایره‌ها بخصوص در حرف (ی)، پیچ و تاب و چرخش و خمش پر غمزه حروف، بلندی بیش از حد معمول دنباله (م)، استفاده بجای حروف و کلمات خرد اندام (در سیاه‌مشق)، کاربری نیم‌کشش‌های خط شکسته، در نظر داشتن تناسبات سواد و بیاض خط شکسته در ترکیب صفحه نستعلیق خصوصاً در سیاه‌مشق‌ها و استفاده بسیار از ارسال (از ویژگی‌های خط شکسته) در سیاه‌مشق نستعلیق و بطور کلی تسریع در حرکات دست و قلم نمود بیشتری دارند. (قدیمی، ۱۳۸۳: ۵۰)

استاد امیرخانی در شأن و منزلت میرزاغلامرضا اصفهانی امتیازات ذیل را برای وی برشمرده است: میرزاغلامرضا در تاریخ خوشنویسی ایران چهره منحصر به فردی محسوب می‌شود. این مقام نه از آن جهت است که شیوه خاص او در سبک و مکتب میرعماد جایگاه ویژه و برجسته‌ای دارد و به همین خاطر هر کارشناس هنری یا خوشنویس کار آشنا می‌تواند دست نوشته‌های با صلابت و آبدار او را حتی بدون این که امضا داشته باشد، شناسایی نماید، بلکه چنین موقعیت یگانه‌ای به دلیل این است که این خوشنویس مقتدر چند ویژگی را در شخصیت هنری خود یکجا جمع دارد.

اول اینکه از قلم غبار تا کتیبه، نمونه‌های درخشانی از او به یادگار مانده که همگی از آثار طراز اول خوشنویسی محسوب می‌شوند و بی‌گمان او را در این موقعیت و مقام یگانه است؛ زیرا اگر آثار استادان برجسته‌ای را که در تاریخ خوشنویسی ایران سراغ داریم مورد بررسی قرار دهیم، در مرکز قلم خود موفق شده‌اند که آثاری پریار به وجود آورند و اگر تفنن کرده و از مرکز قلم خود که نقطه قوت آنها بوده است دورتر شده و خطوط ریزتر و یا درشت‌تر از آن دانگ را تجربه کرده‌اند، نوشته آنها اغلب از اعتدال و عیار افتاده و به یک اثر درجه ۲ یا ۳ تنزل پیدا کرده است. دومین امتیاز میرزاغلامرضا تسلط فراوان و جانانه اوست به خط شکسته نستعلیق. او در این قلم، شیوه‌های مخصوص به خود دارد که از ترکیب خط یک نستعلیق نویس بسیار توانا و همچون او به روایت و اقتباس هوشمندانه از خط استاد بی‌نظیر این قلم که درویش طالقانی است، معجونی بسیار عالی و خوش ترکیب به وجود آورده است.

امتیاز برجسته دیگری که در میرزاغلامرضا سراغ داریم، ایجاد موقعیت ممتاز برای خلق قطعات (با فرم) و شکل و شمایل (سیاه مشق) است. البته این شیوه قبل از میرزا و از دوره میرعماد روش کار شناخته شده‌ای بوده است و سیاه مشق را که به قصد تمرین کلمات و پیدا کردن بهترین برش برای رسیدن به تکنیک قلم‌گذاری و پیدا کردن بهترین نسبت و قالب در کلمات از لحاظ زیبایی شناختی مورد توجه خوشنویسان قرار داشته، تجربه کرده بودند و از بزرگ استاد نستعلیق میرعماد نیز چنین نمونه‌هایی از سیاه مشق دیده شده؛ اما میرزاغلامرضا به ((سیاه مشق)) شخصیت مستقل بخشید. (تیموری، ۱۳۹۰: ۳۶)

میرزاغلامرضا بسیاری از حروف و کلمات قطعات خود را دورگیری می‌کرد. برای دورگیری از مرکب خاصی که کم‌رنگ‌تر و مات‌تر از مرکب اصلی اثر بود، کمک می‌گرفت. در دورگیری حروف و کلمات، نهایت دقت و وسواس را برای دست یافتن به بهترین و زیباترین شکل مبذول می‌داشت. او ذهنی باز و فوق‌العاده تیزبین داشته و در معماری کلمات و چینش آنها به ویژه در سیاه مشق‌ها توانایی خاصی از خود بروز می‌دهد. توانمندی او دارای درک بصری اختصاصی از سیمای مفردات و کلمات در خط نستعلیق بوده است. (قدیمی، ۱۳۸۳: ۵۰)

برترین ویژگی سیاه مشق ریتم (تکرار) است. ریتم از یک سو تأکید و شخصیت بخشیدن به هر یک از عناصر است و از سوی دیگر به خوشنویس اجازه می‌دهد تا با استفاده از آن، فضاهای مثبت و منفی فعال و زیبا بیافریند. اغلب سیاه مشق‌ها به شکل مایل (مورب) نوشته می‌شوند. محور تعادل، قطرهای کادر هستند و تعادل با استفاده از کشیده‌های تخت، نمایشی مضاعف می‌یابد.

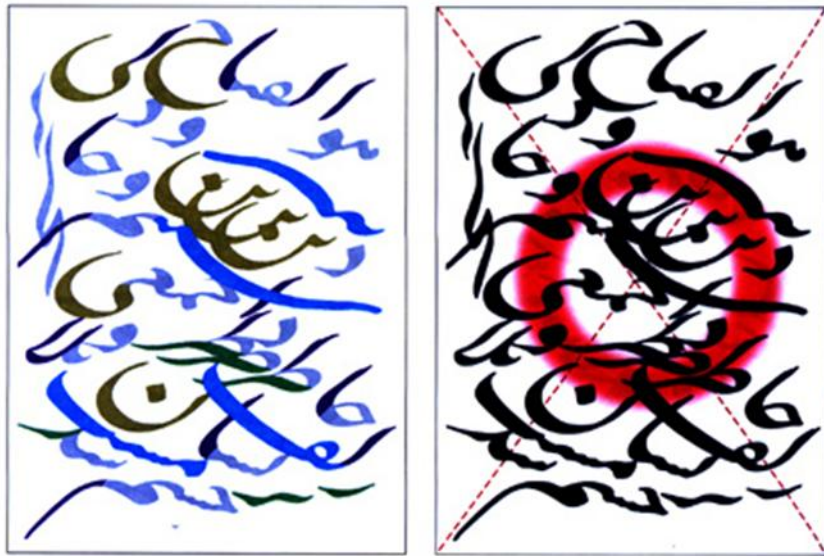
در ناب‌ترین سیاه مشق‌ها که وجود هر حرف یا کلمه نقطه‌ای حساس در ترکیب بندی است، امضاء، کلمه و یا بخشی از متن به صورت عمودی و یا در خلاف جهت حرکت سایر نوشته‌ها بر پویاتر کردن ترکیب می‌افزاید.

در برخی از سیاه مشق‌ها خوش‌نویس از دو یا چند قلم استفاده کرده است که فضایی با عمق و پرسپکتیو به دست آمده است. هر چند تلاقی حروف و کلمات و قرار گرفتن آن‌ها بر روی همدیگر نیز چنین احساسی را ایجاد می‌کند.

عناصر سیاه مشق (حروف و کلمات یا مفردات و ترکیب‌ها) در ذهن بیننده آشنا هستند و با او ارتباط برقرار می‌کنند، اما از سویی ناخوانا هستند و بیننده را وادار به تأمل می‌کنند.

این سیاه مشق در دوره‌ی اوج و کمال هنری میرزا غلامرضا، یعنی در سال ۱۳۰۳ هجری نوشته شده است. استحکام و توانایی حیرت‌انگیز قلم، آدمی را وا می‌دارد تا در جای‌جای این اثر تأمل کند. یک حرکت دایره‌ای به مرکزیت محل برخورد قطرها وجود دارد که اگر شروع آن را ریتم زیبایی (ر) در کلمه‌ی «خاطر» فرض کنیم، با انحنای (ی) در «جمعی» و (ن) در «ین» ادامه پیدا می‌کند و با چرخش بسیار زیبایی (س) در «سنه» که معکوس نوشته شده است، ادامه می‌یابد. کشیده‌ی (ش) در «داشتیم» این دایره‌ی فرضی را نصف می‌کند.

دایره‌ها بیشتر به سمت چپ تمایل دارند و عمودها در اطراف کادر به صورت مدور چیده شده‌اند و مورب‌ها تنها در بخش پایین خودنمایی می‌کنند. عنصری که با وجود کوچکی به شدت عرض اندام می‌کند، نقطه‌ی (ن) در پایین سمت چپ است. نکته‌ی جالب در سیاه‌مشق‌های میرزا غلامرضا این است که در اکثر آن‌ها به جز (ن) نقطه‌ی حرف دیگری را به کار نمی‌برد، اما (ن) منفردی وجود ندارد که فاقد نقطه باشد.

از بالا به پایین توالی «ح» و «لی» و «ن» و «س» در (سنه) و «د» و «طر» و همچنین یک ریتم بسیار زیبا که در پایین کادر سمت راست وجود دارد و اتصال‌های پنهان و در نتیجه ترکیب بندی محکم را به رخ می‌کشد. این توالی‌ها چون بندهای اسلیمی در نقوش تزئینی است و عناصر را نگه می‌دارند. (پرتال تخصصی آموزش و دانلود گرافیک، ۱۳۸۹)

منابع و مأخذ

بختیار، مظفر (۱۳۷۵). " سفرنامه حاج سیاح به خط خوشنویس بزرگ میرزا غلامرضا اصفهانی: بازساخت نسخه‌ای نفیس در کتابخانه دانشکده ادبیات مشهد" در *فصلنامه مطالعات اسلامی*، شماره ۳۳ و ۳۴، پاییز و زمستان مشهد. صص ۱۴۵ - ۱۷۰.

بیانی، مهدی (۱۳۶۳). احوال و آثار خوشنویسان (جلد ۲ - ۱). تهران: علمی.

پرتال تخصصی آموزش و دانلود گرافیک، " بررسی چند سیاه مشق از میرزا غلامرضا اصفهانی " وب سایت تخصصی (آخرین بازنگری آبان ۱۳۸۹) <<http://persiangfx.com/fa/gfx/articles/surveying-the-siahmashgh-by-gholamreza-esfahani>>

تیموری، کاوه (۱۳۹۰) "زیبایی شناسی در شیوه میرزا غلامرضا اصفهانی" در *فصلنامه رشد آموز هنر*، شماره ۱، دوره نهم، پاییز. تهران: وزارت آموزش و پرورش. صص ۳۶ - ۴۵.

حق پرست، امین (۱۳۸۷). " یادداشت‌هایی در باب مرثیه میرزا غلامرضا اصفهانی " در *ماهنامه گزارش میراث*، شماره ۲۹ و ۳۰. بهمن و اسفند، تهران: مرکز پژوهشی میراث مکتوب. صص ۱۷ - ۱۸.

راهجیری، علی (۱۳۵۵). " غلامرضا اصفهانی " در *ماهنامه هنر و مردم*، شماره ۱۶۷، شهریور. تهران: وزارت فرهنگ و هنر. صص ۸۴ - ۸۸.

سهیلی خوانساری، احمد (۱۳۶۹). *مرقع نگارستان*. تهران: پازنگ.

قدیمی، رامین (۱۳۸۳). "گذری بر شیوه‌ی میرزا غلامرضا اصفهانی" در *ماهنامه کتاب ماه هنر*، شماره ۷۱ و ۷۲، مرداد و شهریور. تهران: خانه کتاب ایران. صص ۵۰ - ۵۳.

قلیچ خانی، حمیدرضا (۱۳۹۲). " شاهکاری از میرزاغلامرضا اصفهانی (سنگ مزار مهد علیا)" در *ویژه نامه خوشنویسی نامه بهارستان*، تهران: مجلس شورای اسلامی. صص ۹ - ۱۵.

معیری، محمد علی (۱۳۷۵). " میرزا غلامرضا اصفهانی، قلمسار قلمرو خط " در *ماهنامه فرهنگی هنری کلک*، شماره ۸۰ - ۸۳. تهران: ایرانچاپ، صص ۲۴۱ - ۲۵۹.

نامه بهارستان (۱۳۸۸). " رقعہ میرزا غلامرضا اصفهانی به مشیرالدوله یحیی خان در باره کتیبه های جلو خان مسجد سپه سالار ". سال دهم، دفتر ۱۵. تهران: مجلس شورای اسلامی. صص ۳۳۱ - ۳۳۴.